

Tarp „saule apsisiautusios Moters“ ir romaninės statulėlės. Gerbiamas atvaizdas tarp kulto ir dailės istorijos

Irena Vaišvilaitė

Vilniaus universiteto Istorijos fakultetas

Universiteto g. 7, LT-01131 Vilnius

irena.vaisvilaite@if.vu.lt

Straipsnyje keliamas klausimas, kada ir kaip gerbiamų atvaizdų kulte pasireiškia antikvarinė ir dailėtyrinė prieigos. Tyrimui panaudotas retas ir išsamus šaltinis – Glevos Dievo Motinos (Katalonija) 1923 metų iškilmingo karūnavimo byla. Ši byla ir kitų iškilmingų karūnavimų Ispanijoje atvejai bei ikonų restauravimo ir tyrimo Rusijoje pradžia leidžia teigti, jog pirmaisiais XX a. dešimtmečiais dailės istorijos, kaip akademinės disciplinos, raida ima keisti požiūrį į senus gerbiamus atvaizdus ir daryti įtaką jų kultui. Iškyla gerbiamo atvaizdo istorinio, antikvarinio autentiškumo ir vertės problema, kuri atskirais atvejais paskatina konfliktą su kulto tradicija, radikalų kultinio atvaizdo pavidalo keitimą arba (ir) jo perkėlimą į muziejų, taigi išėmimą iš sakralinės erdvės.

Reikšminiai žodžiai: atvaizdų kultas, antikvarinis sąjūdis, dailės istorija.

Dailės istorija, kaip universitetinė disciplina, savo pradžioje buvo linkusi bet kokią vizualinę plastinę raišką vertinti kaip meną, plėsdama „Visuotinės dailės istorijos“ ribas chronologiškai, geografiškai ir socialiai. Toks požiūris atliepė XIX a. pabaigoje Europoje ir jos kultūrinės įtakos erdvėse įsitvirtinsią dailės sampratą. Tik XX a. pabaigoje, visų pirma dėl Hanso Beltingo, įvedusio „dailės eros“ sąvoką, tyrimų, ypač jo fundamentalios studijos *Atvaizdas ir kultas*¹, didelė dalis sakralinės dailės istorijos imta peržiūrėti per atvaizdo, kaip garbinimo objekto ir panašumo į vaizduojamą asmenį bei to vaizduojamo asmens realaus buvimo atvaizde ir per atvaizdą, prizmę. Tačiau „dailės era“ maždaug nuo Renesanso laikų skverbėsi ir į sakralinio meno erdvę. Jai kurti atvaizdai nuo XV a. vis labiau buvo suvokiami kaip meno kūriniai, pabrėžiama juos sukūrusių menininkų autorystė bei meninė atvaizdų kokybė ir vertė, o panašumo ir atstovavimo reikšmė menko.

XVI a. reformacijos ikonoklazmas lotyniškoje krikščionybėje apskritai atmetė religinio atvaizdo sakralumą ir, geriausiu atveju, paliko jam didaktinę bei memorialinę funkcijas. Katalikybė į protestantizmą sureagavo Tridento Bažnyčios susirinkimo nutarimu, keliais traktatais apie bažnytinės dailės paskirtį, ikonografinės tradicijos ir pamaldumo praktikų peržiūrėjimu², tačiau, gindama pačių sakralių atvaizdų buvimą ir pagarbą jiems, liko artimesnė nuostatai, kad atvaizdai reprezentuoja tikėjimo tiesas, o ne asmenis, kuriuos jie vaizduoja.

Hansas Beltingas paskutinėje savo fundamentalios studijos *Atvaizdas ir kultas* dalyje³ pateikia to, ką jis vadina „atvaizdo krize“, analizę, remdamasis pirmiausia seno Romos Chiesa Nuova Dievo Motinos atvaizdo įtraukimu į Peterio Pauliaus Rubenso tapytą altorių, ir ją užbaigia teiginiu, kad XVII a. pradžioje menas sukuria poetinę sceną senam ir nepatraukliam, bet gerbiamam atvaizdui, ir kad sakralinis atvaizdas bei jo kultas transformuojasi į „senų laikų atminimą“⁴.

1 Hans Belting, *Bild und Kult. Eine Geschichte des Bildes vor Zeitalter der Kunst* (München: C. H. Beck, 1990).

2 „Decretum de invocatione, veneratione et reliquiis Sanctorum, et sacris imaginibus, 3 Dec. 1563“, in Henricus Denzinger und Adolfus Schoenmetzer, ed., *Enchiridion symbolorum, definitionum et declarationum de rebus fidei et morum* (Freiburg: Herder, 1973), Nr. XXXVI, 1823–1825. Federico Borromeo, *De pictura sacra* [Mediolanum], 1624. Gabriele Paleotti, *Discorso intorno alle imagini sacre e profane* (Bologna, 1582).

3 Belting, *Bild und Kult*, 510–545.

4 Ibid., 545.

Atvaizdų kulto Naujaisiais laikais tyrimai daugiausia liečia atskirų atvaizdų kultą. Tyrėjų dėmesio beveik nesulaukė klausimas, ar po XVII a., laikui bėgant, toliau kito pats požiūris į atvaizdą, kaip kulto objektą. Tiesą sakant, tokiems tyrimams gana sunku rasti deramų šaltinių, bet esami leidžia praplėsti ir sukonkretinti Beltingo tezę apie sakralinį atvaizdą kaip atminimą Naujaisiais amžiais.

„Senų laikų atminimas“ atrodytų itin ryškėjo nauja XVI a. atsiradusia atvaizdų kulto forma – viešu ir iškilmingu gerbiamų Dievo Motinos atvaizdų karūnavimu, kai atvaizdo senumas buvo privaloma, nors ir neesminė savybė. Svarbiausios savybės buvo atvaizdo kultas ir per jį gaunamos malonės. Iškilmingo karūnavimo kaip kulto praktikos raidai labai svarbi buvo XVI a. pradžioje susikūrusios kapucinų vienuolijos veikla, ypač kapucinų iniciatyvos tuose Italijos regionuose, kur buvo juntama didesnė reformacijos įtaka, t. y. Šiaurės Italijos vietovėse. Čia kapucinų rengiamų liaudies misijų metu tikintieji buvo raginami atsisakyti nereikalingos prabangos ir atgailauti dėl savo tuštybės. Atgailaujantieji aukodavo papuošalus ir prabangos daiktus. Už aukas būdavo pagaminama karūna, kuria iškilmingai buvo karūnuojamas misijų vietovėje labiausiai gerbiamas Dievo Motinos atvaizdas. Toks bendruomeninis karūnavimas pabrėžė Dievo Motinos karališkumą per religinį jos atvaizdo išaukštinimą. Tai buvo ir kontreformacinis, ir kulto veiksmas. Juo vienu metu buvo įtvirtinamas ir atvaizdo, ir Dievo Motinos kultas – abu ginčyti reformatų.

Šiems kultams gaivinti kapucinais įsteigė Pamaldžią Karūnavimo broliją. Jos narys Borgonuovo (Parma) markizas Alessandro Sforza Pallavicini (+ 1638) gerbiamų Dievo Motinos atvaizdų karūnavimą padarė savo gyvenimo misija ir ėmė rūpintis senų jos atvaizdų kulto gaivinimu bei stiprinimu nebe Šiaurės Italijoje, o Romoje. 1636 m. testamentu jis Šv. Petro bazilikos Vatikane kapitulai paliko solidų neliečiamą kapitalą, kurio duodami procentai turėjo būti naudojami aukso karūnoms, skirtoms seniems ir gerbiamiems Dievo Motinos atvaizdams Romoje, o vėliau, kai visi tokie atvaizdai Amžinajame mieste bus pagerbti, ir už Romos ribų. Testamentas numatė, kad karūnuojamas atvaizdas gali būti atliktas bet kuria technika ir

5 Apie iškilmingo karūnavimo raidą išsamiau žr.: Irena Vaišvilaitė, „Trakų Dievo Motinos atvaizdo karūnavimo 1718 metais istorinis ir kulto kontekstas“, in „Po Trakų Dievo Motinos karūna“, sudarė Mindaugas Paknys, *Acta Academia Artium Vilnensis* 90 (2018): 103–113.

iš bet kurios medžiagos, bet turi būti senas, tikinčiųjų gerbiamas ir garsėti per jį gaunamomis malonėmis⁵. Atitikimą tiems fundatoriaus Alessandro Sforzos suformuluotiems kriterijams turėjo patvirtinti Šv. Petro bazilikos Vatikane kapitula, tad netruko susiklostyti nuomonė, kad atvaizdai karūnuojami Popiežiaus karūnomis ir kad toks karūnavimas pripažįsta išskirtinį gerbiamo atvaizdo statusą. Atvaizdo senumo kaip kriterijaus, kuris, matyt, figūravo ir kapucinams nusprendžiant karūnuoti vieną ar kitą atvaizdą, pasirinkimą galima prilyginti kontrreformaciniam tradicijos įtvirtinimui. Ne tik Šventasis Raštas, bet ir Bažnyčios tradicija, kurioje atsirado ir šventųjų, ir atvaizdų kultas, yra Dievo veikimo Bažnyčios istorijoje rezultatas ir tikėjimo dalis. Todėl seni gerbiami atvaizdai yra tradicijos dalis. Jie šioje perspektyvoje gerbiami dėl jų atstovavimo tradicijai, dėl asmenų, kuriuos vaizduoja, ir dėl per atvaizdus gaunamų malonių, kurios yra atsakas į pagarbą, skirtą vaizduojamam asmeniui. Atvaizdo senumas, kaip liudija iškilmingo karūnavimo bylos, buvo patvirtinamas remiantis atmintimi (užrašyta ir žodine istorija), o ne pačių atvaizdų pavidalu, jų formaliu stiliumi.

Kreipimaisi į kapitulą dėl karūnų, kapitulų sprendimai ir susirašinėjimas su prašytojais sudaro turtingą, įdomų ir informatyvų archyvą, apimančią laiką nuo XVII a. iki XX a. vidurio⁶. Šiame archyve atsispindi ir nemažai dinamikų – religinių, teritorinių, socialinių, politinių. Atvaizdo senumas, išskirtinumas, per jį gaunamos malonės, kurių įrodymo reikalavo iškilmingo karūnavimo praktikos fundatorius, yra įtvirtintos Šv. Petro kapitulų procedūrose, tad bylose randami pateikti būtini patvirtinimai. Tai ir traktatai, skirti atvaizdų istorijai, ir gautų malonių registrai, ir jas patyrusiųjų liudijimai, ir visų vietovės luomų pasirašyti karūnavimo prašymai, turintys liudyti egzistuojantį atvaizdo kultą, ir įvykusių karūnavimų aprašymai bei ataskaitos, pateikiančios gausią medžiagą apie ganytojiškas bei devocines iniciatyvas, skatinančias atvaizdo žinomumą, elito ir liaudies dalyvavimą kulte.

Nuo XVII a. iki XX a. kito prašymų formos, dėl įvairių permainų gausėjo prašymų iš vieno krašto ir liovėsi prašymai iš kitų. Pavyzdžiui, nuo trečiojo Abiejų Tautų Respublikos padalijimo nebebuvo nė vieno prašymo iš Rusijai ir Prūsijai tekusių ATR teritorijų, bet nuo XIX a. atsirado prašymai iš Ispanijos ir Prancūzijos. Iki tol iš šių valstybių prašymų nebuvo. Gausėjo

prašymų iš kolonijų. XX a., po 1929 m., kai buvo sureguliuota Katalikų Bažnyčios padėtis Italijoje, atsirado daugybė prašymų iš Italijos parapijų – vos ne kiekviena jų stengėsi turėti karūnuotą Dievo Motinos atvaizdą⁷.

Nuosekli pažintis su visu archyvu atskleidė labai įdomų atvejį, kuriame į nusistovėjusią verifikacijos procedūrą įsiterpė iniciatyva, senumo kriterijų papildžiusi nauju – atvaizdo autentiškumo, ir įvyko diskusija apie tai, kaip turi būti pateikiamas gerbiamas atvaizdas. Tas atvejis reikšmingas, nes dokumentiškai paliudija naujus poslinkius, atsiradusius požiūryje į gerbiamus atvaizdus, ir netgi leidžia apytikriai datuoti tų pokyčių laiką.

1923 m. Šv. Petro bazilikos kapitulą pasiekė Vico katedros (Katalonija) kapitulos ir vyskupo Francesco Muñozo i Izquierdo (1916–1927) prašymas aukso karūnomis karūnuoti Šv. Ipolito Veltregos parapijoje esančioje šventovėje gerbiamą Glevos Dievo Motinos atvaizdą „didesniam Dievo Motinos pagerbimui ir Jos vienintelio Sūnaus šlovei“⁸. Prašyme rašoma, kad šventovė labai sena ir labai garsi, „antra po Montserrat“ (didžiausios Katalonijos marijinės šventovės). Gerbiamą Dievo Motinos figūrėlę XII a. kalvos ertmėje rado piemenaitė. Atvaizdą pernešus į parapijos bažnyčią, jis stebuklingai grįžo į suradimo vietą, tad ten buvo pastatyta oratorija, o vėliau ir gausiai lankoma šventovė⁹.

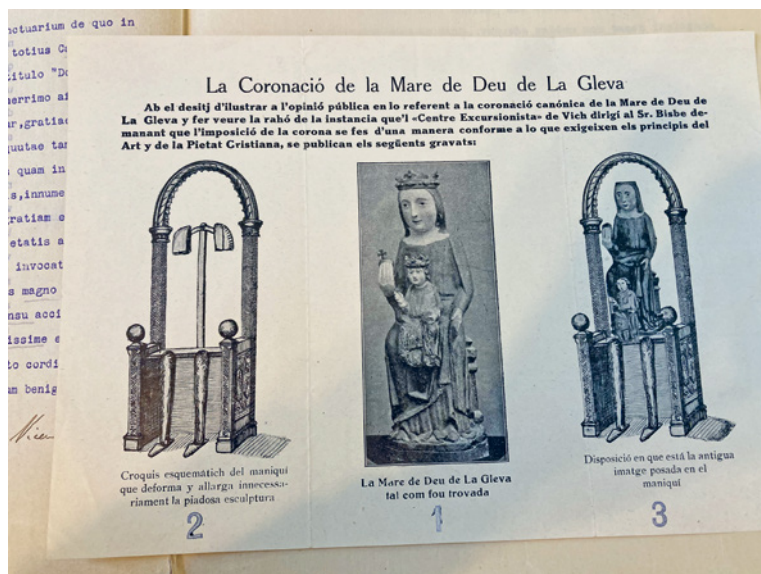
Prašymas XX a. pirmai pusei standartinis – tuo metu prašant karūnavimo teisės pakako raštiško atvaizdo senumo ir egzistuojančio kulto patvirtinimo, dažnai tokį raštą paprasčiausiai pasirašydavo vyskupas, kartais pasiremdamas parapijos, kurioje atvaizdas gerbiamas, klebono prašymu. Atskirų senumo ir kulto bei malonių įrodymo nebebuvo prašoma.

Tačiau kito šioje byloje esančio rašto, adresuoto Šv. Petro bazilikos arkipresbiteriui kardinolui Merry del Val autorystė ir turinys yra visai netipiški. Laiškas pasirašytas Vico turizmo asociacijos centro prezidento. Rašte teigiama, jog atvaizdas, kurį prašoma karūnuoti, yra senas ir gana paprastas (*inelegans*), tačiau dabar jis tikintiesiems rodomas jį slepiančią ir iškreipiančią jo tikrąją vaizdą – aprenčiant jis padidintas, tam net sukūrus specialų rėmą, Dievo Motinai pridėtos dirbtinės kojos, o kūdikėlio Jėzaus figūra perkelta nuo Dievo Motinos kelių prie jos tikrųjų kojų. Taigi iš Dievo Motinos ir Kūdikėlio „padarytas manekenas“. Prašoma, kad Glevos Dievo Motinos

7 Ibid.

8 „Madonne Coronate“, vol. 26, f. 304–306.

9 Ibid.

1. Skundo dėl netinkamo Glevos Dievo Motinos skulptūros eksponavimo altoriuje priedas – spaudinys, iliustruojantis menamą „aparatą“, Vatikano apaštališkosios bibliotekos rankraštynas, fondas „Madonne Coronate“, vol. 26, f. 307

Annex to the complaint about the inappropriate display of the sculpture of the Virgin of Gleva in the altar – a print illustrating the sculpture dressed in imaginary cloaks. Manuscript Department of the Vatican Apostolic Library, Madonne Coronate collection, vol. 26, f. 307

2. Skundo dėl netinkamo Glevos Dievo Motinos skulptūros eksponavimo altoriuje priedas – turistinis atvirukas, vaizduojantis Glevos Dievo Motinos skulptūrą, Vatikano apaštališkosios bibliotekos rankraštynas, fondas „Madonne Coronate“, vol. 26, f. 319

Annex to the complaint about the inappropriate display of the sculpture of the Virgin of Gleva in the altar – a tourist postcard with the image of the sculpture of the Virgin of Gleva. Manuscript Department of the Vatican Apostolic Library, Madonne Coronate collection, vol. 26, f. 319

atvaizdas būtų „kanoniškai karūnuotas <...> pagal dailės ir krikščioniško pamaldumo principus.“ Prie laiško pridėtas jo teiginius iliustruojantis spaudinys¹⁰ [1 il.].

Byloje yra du identiški atvirukai iš Glevos šventovei skirto atvirukų rinkinio, rodantys, kaip atrodo Glevos Dievo Motinos atvaizdas [2 il.]. Nėra aišku, su kuriuo ar su kuriais iš byloje esančių raštų šie atvirukai pasiekė Vatikaną.

Trečiasis byloje esantis raštas, vėl pasirašytas Vico vyskupo, rodo, kad vyskupas ir vyskupijos tikintieji žinojo apie Turizmo asociacijos raštą ir apie tai, kad tas raštas ir jame išsakytos pretenzijos Šv. Petro bazilikos kapituloje sukėlė diskusiją dėl leidimo karūnuoti Glevos Dievo Motinos atvaizdą¹¹. Dėl diskusijos vyskupas yra labai nustebęs, o Turizmo asociacijos raštą smerkia kaip „išsigalvojimą ir insinuacijas, besinaudojančias menu, kaip pretekstu sutrukdyti karūnaciją.“¹² Vyskupas pabrėžė, kad menamą atvaizdo iškrypimą vaizduojanti iliustracija yra skundikų vaizduotės vaisius, nes jie niekada nematė atvaizdo iš arti. Atvaizdas yra aprengtas „su tikinčios liaudies ir vyskupo pritarimu pagal neatmenamų laikų ispanišką paprotį kaip brangų votą atvaizdams dovanoti rūbus ir papuošalus.“ Toliau vyskupo laiške atsiranda labai įdomus argumentas – Glevos Dievo Motinos skulptūros aprengimui 1893 m. pritarė tuometinis Vico vyskupas Morgadezas – „iškilus teologas, labai meniškos sielos Vyskupijos muziejaus įkūrėjas“. Kadangi gerbiamos Dievo Motinos skulptūros galva buvo neproporcingai didelė, vyskupas, „tikinčiųjų raginamas, leido restauruoti atvaizdą taip, kad atvaizde nieko nebūtų pakeista, pasitikėdamas meno ekspertų ir archeologų nuomone.“ Taigi skulptūra buvo patalpinta ant bizantinio stiliaus sosto ir tokiu būdu „sėdinčios Dievo Motinos figūra išmintingai prailginta, kad tikinčiųjų akims ji būtų harmoninga.“ Kūdikėlio Jėzaus figūrėlė nebuvo pajudinta iš savo vietos ir jokių antrų kojų Dievo Motinos figūrai nebuvo pridėta. Sosto apačioje buvo padarytos dvi pusapvalės atramos, leidžiančios „Dievo Motinos rūbui kristi elegantiškiau ir gracingiau.“ Šitą naują atvaizdo eksponavimo būdą sukūrę menininkai, pasak vyskupo, siekė kuo didesnio artistiško ir jų sprendimas sulaukė ne tik visiško darbus užsakiusio vyskupo pritarimo, bet ir tikinčiųjų entuziazmo.

10 Ibid., f. 307–309.

11 Ibid., f. 310–312.

12 Ibid.

Taigi čia galima atpažinti Beltingo įvardytą meninės scenos sukūrimą gerbiama, bet „neestetiškam“ atvaizdui. Toks sukūrimas suvokiamas kaip kulto dalis. Vyskupas pabrėžė, kad dėl netinkamo atvaizdo eksponavimo protestuoja asmenys, kurie, „nesigėdydami melo kampanijos, puola tai, kaip Vico vyskupijoje ir visoje Katalonijoje gerbiami atvaizdai“, todėl vyskupas nutarė dekretu uždrausti diskutuoti šiuo klausimu.

Toliau savo rašte vyskupas dar kartą patvirtino karštą pamaldumą Glevos Dievo Motinos atvaizdui, kuriame tikintieji mato „Saulę apsigaubusią Moterį“ ir iškilmingam karūnavimui jau surinko lėšas. Vyskupas prašo leisti karūnuoti atvaizdą tokį, koks jis pristatomas dabar – papuoštą rūbais, kaip kiti gerbiami atvaizdai ne tik Katalonijoje, bet ir Aragonoje, Valensijoje, Sevilijoje. Vyskupas pridūrė, kad „savo kaprizų dėl atvaizdo pateikimo besilaikanti mažuma atvaizdų kultą laiko kultūriniu, o ne religiniu reiškiniu, arba, jo žodžiais, „žmogišku, bet ne dievišku“. Tad konfliktas akivaizdus ir aistringas, konflikto šalys atstovauja priešingiems ir vienas kitą neigiantiems požiūriams į gerbiama atvaizdą ir jo pristatymą.

Dar vieną raštą Vico vyskupas parašė tiesiogiai Šv. Petro kapitulos arkipresbiteriui kardinolui Merry del Val, jame pakartodamas Kapitulai išdėstytus argumentus bei teiginius ir pabrėždamas, kad skulptūros rūbų „jokių būdu negalima liesti“¹³.

Čia derėtų pridurti, kad autentiško atvaizdo pristatymo reikalaujantys asmenys, atstovaujami Vico turizmo asociacijos centro prezidento, skirtingai nuo vyskupo, visai nepateikė estetinių ar religinių argumentų. Nevartoję jie ir dailės istorijos terminų, neapeliavo į meninį stilių. Svarbiausia ginta vertybė buvo objekto autentiškumas, originali jo išvaizda. Tai ne dailės istorikų, o antikvarų prieiga, būdinga vietos istorijos ir senienų tyrinėtojams, bet taip pat ir į teorines bei spekuliatyvias studijas nelinkusiems istorikams, archeologams ar dailės istorikams¹⁴.

Glevos Madonos karūnacijos byloje yra dar vienas netipiškas dokumentas – matyt, Vatikano bazilikos kapitulos pasitelkto eksperto antikvaro Lodovico Feretti išvados¹⁵. Ekspertas, akivaizdžiai remdamasis atsiųsta

13 „Madonne Coronate“, vol. 26, f. 316.

14 Žr.: Arnaldo Momigliano, „Ancient History and the Antiquarian“, in Arnaldo Momigliano, *Studies in Historiography* (London: Weidenfeld and Nicolson 1966), 1–39; *Visions of Antiquity: The Society of Antiquaries of London 1707–2007*, ed. Susan Pearce (London: Society of Antiquaries of London, 2007).

15 „Madonne Coronate“, vol. 26, f. 318.

fotografija ir spaudiniu, teigė, kad skulptūra yra romaninio ir gotikinio stiliaus, kad XVI a. ar XVII a. jai buvo sukurtas sostas, ji buvo aprenpta, pridėtos kojos ir peteliai – pakaba rūbams, Dievo Motinos rankos paslėptos, paliekant matomą tik jos laikomą obuolį su kryžiumi viršuje, o Kūdikio rankų visai nesimato. Eksperto manymu, iškilmingam karūnavimui yra per daug pakeitimų, tad skulptūrą derėtų „nurengti“, restauruoti, grąžinant jai pradinę išvaizdą, kuri visai meniška. Jei to daryti nebūtų ryžtasi, būtina panaikinti antrą kojų porą ir leisti Dievo Motinos rūbui kristi laisvai, atidengti Dievo Motinos ir Kūdikio rankas, o nuo Madonos laikomo obuolio nuimti kryžių, nes tokiu būdu „iš obuolio, kaip nuodėmės vaisiaus, padarytas orbas, kuris nėra būdingas Dievo Motinos atvaizdams.“¹⁶

Taigi ekspertas skaitė Vico turizmo asociacijos skundą ir iš esmės su juo sutiko, o į vyskupo argumentus didelio dėmesio nekreipė. Ekspertas kalbėjo kaip antikvaras, nors, iš mūsų perspektyvos, jo kvalifikacija ribota – jis klydo dėl laiko, kada atvaizdas įgijo kritikuojamą pavidalą, jis nežinojo, kad XI–XII a. Dievo Motinos buvo vaizduojamos kaip valdovės, laikančios orbą, ir Glevos skulptūra yra kaip tik šito ikonografinio tipo. Žinoma, eksperto italo klaidas galima pateisinti, nes romanikos ir Ispanijos baroko, dėl kurio įtakos susiklostė kultinis Dievo Motinos atvaizdų pateikimas Pirėnų pusiasalyje ir Ispanijos kolonijose, pažinimas XX a. 3 deš. buvo ribotas. Ekspertas akivaizdžiai rėmėsi Italijos Renesanso patirtimi. Tačiau jam „poetinė“ scena, sukurta atvaizdo kultui, buvo nepriimtina, taigi atvaizdas turi būti gerbiamas kaip autentiškas, t. y. savo pradinės išvaizdos objektas.

Į eksperto nuomonę Šv. Petro bazilikos kapitula atsižvelgė. Jos posėdžio, kuriame buvo sprendžiama dėl Glevos Dievo Motinos atvaizdo iškilmingo karūnavimo, protokolo juodraštyje (*minutae*) užrašyta, kad atvaizdas kiek įmanoma turi išlaikyti pradinę savo išvaizdą, turi būti pašalinta viskas, kas yra pridėta¹⁷. Tačiau karūnavimo bulės dekreto juodraštyje¹⁸ jokių reikalavimų nėra. Gali būti, kad jie buvo perduoti mažiau oficialiu keliu, o gali būti, kad jų visgi buvo atsisakyta. Paskutinis dokumentas byloje yra iš Vico atsiųsta telegrama, kurioje pranešta apie įvykusį iškilmingą karūnavimą¹⁹ [3 il.].

16 Ibid.

17 Ibid., f. 322.

18 Ibid., f. 323.

19 Ibid., f. 324.

3. Telegrama iš Vico vyskupijos, pranešanti apie įvykusį iškilmingą Glevos Dievo Motinos karūnavimą, Vatikano apaštališkosios bibliotekos rankraštynas, fondas „Madonne Coronate“, vol. 26, f. 324

Telegram from the Diocese of Vic notifying about the ceremonial coronation of the Virgin of Gleva. Manuscript Department of the Vatican Apostolic Library, Madonne Coronate collection, vol. 26, f. 324

4. Glevos katedros didysis altorius, Turistinių atvirukų rinkinys, iš karūnacijos bylos, Vatikano apaštališkosios bibliotekos rankraštynas, fondas „Madonne Coronate“, vol. 26, f. 324

High altar of the Gleva Cathedral. Collection of tourist postcards from the coronation file. Manuscript Department of the Vatican Apostolic Library, Madonne Coronate collection, vol. 26, f. 324

Karūnavimo byloje yra ir 1907 m. išleistas Glevos Dievo Motinos šventovės nuotraukų albumėlis, kuriame yra barokinio altoriaus nuotrauka ir informacija, kad jis sukurtas ir pašventintas po 1717 m. gaisro, o 1882 m. nudažytas ir paausiuotas [4 il.]. Tad visai tikėtina, kad jau 1717 m. Dievo Motinos skulptūrėlė puošniame barokiniame retabule turėjo kažkokį aprėminimą, pertvarkytą 1893 metais. Tam pertvarkymui įtakos galėjo turėti pirmieji iškilmingų Dievo Motinos atvaizdų karūnavimai Katalonijoje. 1881 m. buvo iškilmingai karūnuota Montserrato Dievo Motinos skulptūra, o 1888 m. – Gailestingumo (*de la Mersè*) Dievo Motinos skulptūra. Abi jos romaninės ir abi karūnavimo metu turėjo puošnius votyvinis apdarus [5, 6 il.]. „Bizantinis“ Glevos Dievo Motinos sostas buvo labai panašus į Montserrato ir Barselonos skulptūrų sostus. Kuklų ir primityvoką (*inelegans*) Glevos Dievo Motinos atvaizdą, panaudojant „saule apsisiautusias Moters“ įvaizdį, akivaizdžiai siekta padaryti panašiu į garsesnius ir labiau pripažintus, t. y. didingesniu ir, kaip teigia Vico vyskupas, gražesniu.

Deja, jokių Glevos Dievo Motinos atvaizdo fotografijų po karūnacijos byloje nėra. Turint omenyje labai tvirtą vyskupo poziciją, galima spėti, kad ir iškilmingai karūnuota Glevos Dievo Motina visgi išsaugojo puošnų savo pateikimą ir gal net visas to pateikimo detales. Tą teigtų karūnavimo medalis [7 il.] bei karūnavimą primenantis paveikslas su Popiežiaus ir Vico vyskupo herbais [8 il.]. Abiejuose atvaizduose yra ir tiek ginčytos Madonos „pėdos“.

Karūnuotas Glevos Dievo Motinos atvaizdas drauge su altoriumi buvo sunaikintas per Ispanijos pilietinį karą ir iš fotografijų atkurtas 1940–1943 metais²⁰. Šiuo metu Glevos Dievo Motinos skulptūra be votyvinių rūbų [9 il.]. Bet be jų ir vyskupo minėtosios Katalonijos globėjos Montserrato skulptūra [10 il.] bei Barselonoje gerbiama Gailestingumo Dievo Motinos skulptūra [11 il.], tačiau puošnų apdarą išsaugojo Madonna Desamparados Valensijoje [12 il.], o Saragosos Pilar Dievo Motinos skulptūrėlė savo laiku puošę votyviniai rūbai kažkada, sakytum, „nusileido“ ant ją laikančios kolonos [13 il.]. Tas pats nutiko ir netoli Saragosos Veruelos vienuolyne pirmajai Ispanijoje karūnuotai Dievo Motinos skulptūrelei, irgi stovinčiai ant kolonos [14 il.]. Brangūs Pilar skulptūrėlės fono papuošalai

20 „Santuario de Nuestra Señora de la Gleva“, rutasconhistoria.es, www.rutasconhistoria.es/loc/santuario-de-nuestra-senora-de-la-gleva.

ir kolonos apdaras išsaugojo tradicinį šio gerbiamiausio Ispanijoje atvaizdo siluetą, bet pati statulėlė matoma tokia, kokia ji yra.

Nei iki, nei po 1923 m. iškilmingo karūnavimo prašymuose iš Ispanijos jokių svarstymų dėl gerbiamo atvaizdo autentiškumo nėra. Dar daugiau – absoliuti dauguma iki pat XX a. 9 deš. Ispanijoje karūnuotų Dievo Motinos atvaizdų turi tradicinius votyvinius rūbus ir jokioje karūnavimo byloje iki Glevos atvejo ir po jo nerandame autentiškumo klausimo²¹. Tačiau įdomus yra 1916 m., irgi Katalonijoje, iškilmingai karūnuoto Queralto (Berga) Dievo Motinos atvaizdo atvejis. Šioje karūnavimo byloje jokio konflikto žymių nėra. Tačiau iki karūnavimo gotikinė Dievo Motinos figūrėlė turėjo tradicinius votyvinius apdarus [15 il.]. Bet prie jos karūnavimo prašymo pridėtos tik autentiško skulptūros pavidalo ir jos būvio nuotraukos [16 il.]. Šiuo atveju karūnuota skulptūrėlė be votyvinų rūbų [17 il.].

1908 m. buvo karūnuota gotikinė Dievo Motinos skulptūra Sigenos karališkajame vienuolyne (Aragonas). Karūnuota ji buvo su votyviniais rūbais [18 il.], bet publikacijoms apie vienuolyną ir atvaizdą buvo padaryta ir autentiškos skulptūrėlės nuotrauka [19 il.].

Tad galima spėti, kad XX a. pradžioje Ispanijoje atsiranda istorinis susidomėjimas gerbiamaisiais atvaizdais ir imamas vertinti ne tik jų dažniausiai neapibrėžtas senumas, liudijamas atvaizdų atradimo ir gerbimo istorijose (dauguma atvaizdų tose istorijose yra kokiu nors būdu surandami, o ne sukuriami), kurios yra neatskirama kulto dalis, bet ir jų formos senumas, kurią atpažįsta ir vertina istoriko antikvaro akis.

Glevos atvejis fiksuoja to istorinio antikvarinio požiūrio konfliktą su nusistovėjusiu poetišku kultinio atvaizdo pateikimu, kuriame estetiškas aspektas yra kulto dalis. Šiuo konkrečiu atveju iškilmingo karūnavimo kaip atvaizdo svarbos pripažinimo siekis išryškino kultinės ir muziejinės antikvarinės prieigos susikirtimą. Galima tik spėti, kad Queralto atveju antikvarų ir vyskupo pažiūros sutapo, o kitais atvejais itin senais laikomi ir gerbiami atvaizdai – Montserrat, Mercè ir Pilaro – buvo karūnuoti su votyviniais rūbais, tačiau vėliau, XX a. antroje pusėje, juos prarado, nes šių šventovių kleras perėmė antikvarinį požiūrį. Taigi antikvarinis atvaizdo senumo kriterijus

21 Oficialaus visų karūnuotų atvaizdų sąrašo nėra, bet orientavimuisi naudingas šis internetinis, kuriame bandoma registruoti visus tokius atvaizdus pagal šalis: „List of Canonically Crowned Images“, en.wikipedia.org, https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_Pontificaly_crowned_images#Spain.

9. Glevos Dievo Motinos atvaizdas dabartinėje šventovėje, www.bisbat-vic.org/ca/santuari/santuari-de-la-mare-deu-de-la-gleva

Image of the Virgin of Gleva in the current sanctuary. www.bisbat-vic.org/ca/santuari/santuari-de-la-mare-deu-de-la-gleva

jau nebekonfliktavo su atvaizdo kultu, votai, taip pat ir votyviniai rūbai bei kitos gerbiamiems atvaizdams skirtos brangenybės ir papuošalai išliko, tačiau jie buvo perkeliami šalia „atidengto“ atvaizdo arba eksponuojami šventovės lobyne.

Visgi dažnai XX a. antroje pusėje ir XXI a. atvaizdai, turintys itin seną ir stiprų kultą, yra tiriami, restauruojami, dokumentuojami ir paliekami su jų kulto ženklais – rūbais, apkaustais ir panašiai. Tai rodytų, kad dėl Beltingo pradėtų studijų gerbiamo atvaizdo ir jo kulto bei kulto medžiaginės išraiškos vienybė įsitvirtina „meno eros“ atstovų aplinkoje ir jau susiklostė religinės studijos, tiriančios ir pristatančios atvaizdus kaip religinės istorijos, kurioje menas ir tikėjimas matomi kaip viena, objektus²².

Beveik parašėte galima pastebėti, kad Ispanijoje karūnuotos romatinės arba gotikinės skulptūrėlės votyvinius rūbus prarado trijuose regionuose su labai stipria vietine tapatybe – Navaroje, Katalonijoje ir Baskų krašte. Tai gali būti ir nepriklausomybės nuo ispaniškos kulto tradicijos bei savitos regiono istorijos įtvirtinimo išraiška, tačiau šis klausimas reikalauja atskiro tyrimo.

22 Pvz.: David Freedberg, „Image and Pilgrimage“, in David Freedberg, *The Power of Images. Studies in the History and Theory of Response* (Chicago, London: The University of Chicago Press, 1989), 99–136; Timothy Verdon, *Breve storia dell'arte sacra Cristiana* (Brescia: Queriniana, 2012), 201; Jan Royt, *Obraz a kult v Čechách 17. a 18. století* (Praha: Karolinum, 2011).

10. Montserrat Dievo Motinos atvaizdas,
www.interfaithmary.net/black-madonna-index/montserrat

Image of the Virgin of Montserrat,
www.interfaithmary.net/black-madonna-index/montserrat

11. Barselonos Mercè Dievo Motinos atvaizdas,
www.basilicadelamerce.es/es/ESPIRITUALIDAD/Virgen-de-la-Merced.html

Image of the Virgin of la Mercè in Barcelona,
www.basilicadelamerce.es/es/ESPIRITUALIDAD/Virgen-de-la-Merced.html

Kad antikvarinio požiūrio į atvaizdų kultą ir gerbiamus atvaizdus atsiradimas XX a. pradžioje nebuvo lokalus, patvirtina Rusijos, kurioje atvaizdų kultas nepatyrė tokių transformacijų kaip lotyniškoje krikščionybėje, atvejais. Čia 1904–1905 m. imtasi atidengti ir restauruoti žymiausio Rusijos ikonų tapytojo Andrejaus Rublio *Trejbę*. Restauraciją paskatino būtent ikonos autorystė. Nors ir gerbiama, ji neturėjo tokio kulto kaip Vladimiro ar Kazanės Dievo Motinos ikonos. Tuo įdomiau, kad *Trejbės* atidengimo ir restauravimo iniciatyva kilo Švenčiausiosios Trejbės Sergijaus Lavroje, kurios soboro ikonostase buvo gerbiama ikona. Buvo nuimtas ikonos apkaustas [20 il.] su gausiomis brangenybėmis, pašalinta dalis užtapymų, pats

12. Desamparados Dievo Motinos atvaizdas Valensihoje, www.jdiezarnal.com/valencialavirgendelosdesamparados.html

Image of the Virgen de los Desamparados in Valencia, www.jdiezarnal.com/valencialavirgendelosdesamparados.html

13. Pilaro Dievo Motinos atvaizdas, www.cope.es/religion/hoy-en-dia/iglesia-espanola/noticias/historia-devocion-milagros-virgen-del-pilar-primera-aparicion-mariana-todos-los-tiempos-20221012_936550

Image of the Virgin of Pilar. www.cope.es/religion/hoy-en-dia/iglesia-espanola/noticias/historia-devocion-milagros-virgen-del-pilar-primera-aparicion-mariana-todos-los-tiempos-20221012_936550

procesas aprašytas ir paskelbtas²³. Ta restauracija, atlikta ikonų tapytojų komandos, buvo kompromisas tarp atvaizdo pradinio pavidalo sugrąžinimo ir jo atnaujinimo. Po restauracijos atvaizdas sugrįžo į savo vietą ikonostase.

Po bolševikinės revoliucijos 1918 m., vykstant nacionalizacijai, dailininko, dailės istoriko ir restauratoriaus bei karšto rusų nacionalisto Igorio Grabaro iniciatyva sukurta Senojo Rusijos meno tyrimo ir išsaugojimo komisija ėmėsi visiško šios ir kitų iš cerkvių perimtų ikonų nuvalymo ir perkėlimo į dailės muziejus, taip paversdama jas dailės kūrniais, „išimdama“ iš kulto ir kurdama „senojo Rusijos meno galerijas“. Beje, Grabaras parašė pirmąją daugiatomę Rusijos meno istoriją.

23 Василий Павлович Гурьянов, *Две местные иконы св. Троицы в Троицком соборе Свято-Троицкого-Сергиевой Лавры и их реставрация* (Москва: Печатня А. И. Снегиревой, 1906).

14. Veruellos Dievo Motinos atvaizdas, commons.wikimedia.org/wiki/File:Monasterio_de_Santa_Mar%C3%ADada_de_Veruela_%28Vera_de_Moncayo%29._Cabecera.jpg

Image of the Virgin of Veruela, commons.wikimedia.org/wiki/File:Monasterio_de_Santa_Mar%C3%ADada_de_Veruela_%28Vera_de_Moncayo%29._Cabecera.jpg

Nuo 1929 m. Rublio *Trejbė* yra nuolatinėje Maskvos Tretjakovo galerijos ekspozicijoje. Jos apkaustai ir papuošalai saugomi ir rodomi Kremliaus muziejų ekspozicijoje. Taigi „dailės eros“ prieiga gerbiamų atvaizdų atžvilgiu Rusijoje išgalėjo po bolševikinės revoliucijos, bet pasireiškė dar iki jos. Grabaro sukurta komisija tapo vėliau jo vardu pavadintu aukščiausios kvalifikacijos restauravimo ir konservavimo centru, turėjusiu įtakos Bizantijos dailės tyrimams ir saugojimui daugelyje bizantinės kultūros paveldą turinčių šalių.

Po Sovietų Sąjungos žlugimo Maskvos patriarcho Aleksijaus II prašymas grąžinti *Trejbės* ikoną Bažnyčiai nebuvo patenkintas. Tačiau 2020 m., nežiūrint muziejininkų pasipriešinimo, ši ikona su ypatinga sauga iš Maskvos Tretjakovo galerijos laikinai buvo perkelta į Švenčiausiosios *Trejbės* Sergijaus Lavros ikonostasą²⁴.

24 Павел Васильев, „Троицу“ Андрея Рублева вывезли из Третьяковской галереи в Троице-Сергиеву лавру. Икону предоставили для богослужений, несмотря на протесты реставраторов“, *zona.media*, žiūrėta 2022 m. liepos 16 d., <https://zona.media/article/2022/07/16/rublev?fbclid=IwAR0Qpv32zJagKpJ9PB8349tS46uPSxcOMuy-wPQct0WmTZYb0WvHe2bWl3-Q&fs=e&s=cl>.

15. Devocinis Queralto Dievo Motinos atvaizdas, 1858, <https://palauantiguitats.com/en/grabado/milagrosa-imagen-de-la-santisima-virgen-de-queralt-3/>

Devotional image of the Virgin of Queralt, 1858, <https://palauantiguitats.com/en/grabado/milagrosa-imagen-de-la-santisima-virgen-de-queralt-3/>

16. Bergos Dievo Motinos atvaizdas iš karūnacijos bylos, Vatikano apaštališkosios bibliotekos rankraštynas, fondas „Madonne Coronate“, vol. 23, f. 795

Image of the Virgin of Berga from the coronation file. Manuscript Department of the Vatican Apostolic Library, Madonne Coronate collection, vol. 23, f.795

Šiuo metu absoliuti dauguma seniausių ikonų įvairiose šalyse yra muziejuose. Bandant suprasti, kodėl Vakarų krikščionybės tradicijos šalyse dauguma gerbiamų atvaizdų išliko kulto aplinkoje, o Rytų krikščionybės šalyse jie daugiausia atsidūrė muziejuose, atsakymo tikriausiai reikia ieškoti ne tik ir ne tiek kulto logikoje, o priešingai – antikvarinėje ir dailės istorijos prieigose. Panašiai kaip Rusijoje, „dailės era“ bizantinės kultūros šalyse prasidėjo daug vėliau nei lotyniškos krikščionybės, o visi religiniai atvaizdai bizantinėje kultūroje turi kultinį aspektą. Tad dailės istorija čia neišvengiamai įtraukia į savo sferą kultinius atvaizdus. Tuo tarpu lotyniškoje

17. Bergos Dievo Motinos atvaizdas iš karūnacijos bylos, pranešimo apie įvykusį karūnavimą, Vatikano apaštališkosios bibliotekos rankraštynas, fondas „Madonne Coronate“, vol. 23, f. 798.

Image of the Virgin of Berga from the coronation file, notification about the coronation. Manuscript Department of the Vatican Apostolic Library, Madonne Coronate collection, vol. 23, f.798.

18. Sigenos Dievo Motinos atvaizdo karūnavimo prisiminimo fotografija, 1908, https://dara.aragon.es/opac/app/results/;jsessionid=jmEqf_cGkYLwjRg2LTmv6aq6ooo9FuLUtxDi_7aOwqoFAbi23Rc9!341912918?pec=869430&ft=place:Villanueva+de+Sigena&ft=institution:Real+Monasterio+de+Santa+Mar%C3%ADa+de+Sigena+%28Villanueva+de+Sigena%29

Memorial photo of the coronation of the image of Santa Maria de Sigena, 1908, https://dara.aragon.es/opac/app/results/;jsessionid=jmEqf_cGkYLwjRg2LTmv6aq6ooo9FuLUtxDi_7aOwqoFAbi23Rc9!341912918?pec=869430&ft=place:Villanueva+de+Sigena&ft=institution:Real+Monasterio+de+Santa+Mar%C3%ADa+de+Sigena+%28Villanueva+de+Sigena%29

krikščionybėje kultiniai atvaizdai sudarė daug mažesnę dalį religinių atvaizdų, kurių dauguma turėjo didaktinę ir istorinę funkciją, o daug kultinių atvaizdų nepasižymi išskirtine menine verte. Todėl pastaruoju metu jie vis dažiau aptarinėjami kaip kulto, o ne kaip meno objektai.

19. Sigenos Dievo Motinos atvaizdo archyvinė nuotrauka, Huescos miesto fototeka, https://dara.aragon.es/opac/app/results/sixe?ob=os:0&pa=1&q=*&ft=person:Arco+y+Garay,+Ricardo+del&pmp=%25foto%25,foto

Archival photo of the image of Santa Maria de Sigena. Photothèque of the City of Huesca. https://dara.aragon.es/opac/app/results/sixe?ob=os:0&pa=1&q=*&ft=person:Arco+y+Garay,+Ricardo+del&pmp=%25foto%25,foto

20. Andrejaus Rubliovo ikonos *Trejybė* apkaustas, www.museum.ru/alb/image.asp?42224

Setting of Andrey Rublev's icon *The Trinity*, www.museum.ru/alb/image.asp?42224

Vakarų krikščionybės kultūrą paveldėjusių šalių muziejuose daug religinės dailės, tačiau atvaizdų, kurie buvo kulto objektai, juose santykinai nedaug. Būtent todėl antikvarinis ar (ir) menotyrinis žvilgsnis Vakarų krikščionybėje atskirais atvejais, kurių kelis aptarėme Ispanijoje, „nuvalo“ atvaizdą nuo kulto ženklų, bet palieka jį sakralinėje aplinkoje. Tuo tarpu Rytų krikščionybėje paradoksaliai ir atvaizdas, ir kulto ženklai nuo XX a. pirmos pusės dažniausiai yra išimami iš sakralinės erdvės ir atsiduria muziejuje – sekuliariame ar sakraliniame ir bandymai grąžinti tuos atvaizdus į kulto erdvę susiduria su muziejininkų ir kitų ekspertų pasipriešinimu.

Gauta — 2022 05 02

Šaltiniai

Denzinger, Henricus und Adolfus Schoenmetzer, ed. *Enchiridion symbolorum, definitio- num et declarationum de rebus fidei et morum*. Freiburg: Herder, 1973.

„List of canonically crowned images“. Žiūrėta 2022 m. vasario 23 d. https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_Pontifically_crowned_images#Spain.

Vatikano apaštališkosios bibliotekos Rankraščių skyrius. „Madonne Coronate“ fondas.

Literatūra

Belting, Hans. *Bild und Kult. Eine Geschichte des Bildes vor Zeitalter der Kunst*. Munich: Verlag C. H. Beck, 1990.

Borromeo, Federico. *De pictura sacra*. [Mediolanum], 1624.

Freedberg, David. *The Power of Images. Studies in the History and Theory of Response*. Chicago: University of Chicago Press, 1989.

Momigliano, Arnaldo. „Ancient History and the Antiquarian“. In Arnaldo Momigliano, *Studies in Historiography*, 1–39. London: Weidenfeld and Nicolson, 1966.

Paleotti, Gabriele. *Discorso intorno alle imagini sacre e profane*. Bologna, 1582.

Royt, Jan. *Obraz a kult v Čechách 17. a 18. století*. Praha: Karolinum, 2011.

„Santuario de Nuestra Señora de la Gleva“. Žiūrėta 2022 m. kovo mėn. 16 d., www.rutasconhistoria.es/loc/santuario-de-nuestra-senora-de-la-gleva.

Vaišvilaitė, Irena. „Trakų Dievo Motinos atvaizdo karūnavimo 1718 metais istorinis ir kulto kontekstas“. In „Po Trakų Dievo Motinos karūna“, sudarė Mindaugas Paknys. *Acta Academia Artium Vilnensis* 90 (2018): 103–113.

Verdon, Timothy. *Breve storia dell'arte sacra Cristiana*. Brescia: Queriniana, 2012.

Visions of Antiquity: The Society of Antiquaries, 1707–2007, ed. Susan Pearce. London: Society of Antiquaries of London, 2007.

Васильев, Павел. «Троицу» Андрея Рублева вывезли из Третьяковской галереи в Троице Сергиеву лавру. Икону предоставили для богослужений, несмотря на протесты реставраторов. Žiūrėta 2022 m. kovo 10 d. <https://zona.media/article/2022/07/16/rublev?fbclid=IwAR0Qpv32zJagKpJ9PB8349tS46uPSxcOMuywPQct0WmTZYb0WvHe2bWl3-Q&fs=e&s=cl>.

Гурьянов, В. *Две местные иконы св. Троицы в Троицком соборе Свято-Троицкого-Сергиевой Лавры и их реставрация*. Москва: Печатня А. И. Снегиревой, 1906.

Summary

Between “The Woman Clothed with the Sun” and a Romanesque Statuette. A Venerated Image Between Cult and History of Art

Irena Vaišvilaitė

Keywords: cult of images, antiquarian movement, art history.

The article explores a conflict between the cultic and historical approaches to the sacred image. The author refers to a source documenting the conflict – correspondence on the solemn coronation of the twelfth-century statuette of the Virgin of Gleva venerated in Catalonia, the Diocese of Vic. This coronation, carried out with the consent of the Chapter of St. Peter’s Basilica in Rome, meant the recognition of the extraordinary cult status of the image. The recognition took place in the presence of the local Church hierarchs and representatives of the community of believers. However, in this particular case, lay people got involved in the recognition process, protesting the way the sacred image was displayed and demanding its historically authentic presentation. The correspondence held in the Madonne Coronate collection of the Manuscript Department of the Apostolic Library in Vatican clearly reveals the clash of the views of the clergy, antiquarians, and art historians, between the cultic and historical approaches. The article also overviews the coronation of other images venerated in different regions of Spain, and the change in the way they were displayed in the twentieth century. For comparison, the historical and museological approaches applied to Russian icons even before the massive expropriation of Church property by Bolshevik Russia, when the larger part of the most famous and venerated Russian icons were removed from the cult environment and transferred to art museums, is briefly discussed. The research allows us to outline how the art historical approach took root in terms of cult images in the first third of the twentieth century.